

je v základě jedno. Tím jsou prolomeny klamavé přehradu individuality. Utrpení jiného je vlastním utrpením, a právě z tohoto náhledu vyrůstá soucit v utrpení. V něm sotrpní člověk celé utrpení lidstva, ba všeho živého. Soucítění se tak může stát pramenem morálních postojů překonávajících egoismus. Projevuje se ve spravedlnosti a v lásce k člověku. Je jisté, že z egoismu vzniká zlo, ze soucitu dobro. To je základní princip Schopenhauerovy etiky. Podle ní se popírá vůle, vyvolávající utrpení, činem soucítění. To však zůstává u Schopenhauera pouhou teorií. Neboť ve svém životě prokazuje málo soucitu kromě ke zvířatům.

Neboť nic, ani teoretické, ani praktické popření vůle není s to odstranit nakonec naprostý pesimismus, z něhož vyrůstá celé Schopenhauerovo myšlení. I nyní se ještě domnívá, že by bylo lépe, kdyby nic nebylo, „že je třeba dávat přednost nebytí před bytím“. I nyní ještě touží po nirváně, po vyhasnutí všeho toho, co je. I nyní je mu ještě pravým cílem světa a člověka nic. Neboť „před námi zůstává jen nic“.

25/

KIERKEGAARD NEBOLI BOŽÍ ŠPIÓN

Mnohého filosofa historicky s ženami vykojily z jeho dráhy. Vzácněji se stává, že se na ni teprve pomocí ženy dostane. A to nikoliv díky významné dámě velkého světa, nýbrž kvůli jednoduché měšťanské dívce, která má pouhých patnáct let. A právě to se přihodí Sørenu Kierkegaardovi. Neboť bez Reginy Olsenové by se nestal tím, čím se stal, a nebyl by napsal, co napsal.

Je to láska na první pohled, co čtyřadvacetiletého Kierkegarda přitahuje k malé dívce. Hned se také rozhodne, že se s Reginou ožení. O tři roky později se s ní zasnoubí. Ale tím teprve problém začíná. Neboť teprve nyní, trochu pozdě, se Kierkegard rozmýšlí, zda vůbec má právo vázat na sebe nějakou ženu. Podle jeho přísného pojetí manželství patří k němu absolutní vzájemná otevřenost partnerů. Ale toho se necítí být schopen.

Domnívá se, že jsou věci, které musí zamlčet. Čím více o tom přemýšlí, tím problematičtější se mu stává možnost manželství pro člověka, jako je on.

A nyní začíná strašlivá hra. Kierkegaard chce, aby snoubenka sama od sebe zrušila zasnoubení, ale nevidí k tomu jinou cestu než sám sebe představit v tak odporném a podlém světle, že ho Regina sama nakonec odvrhne. „Odejít z tohoto vztahu jako lotr, pokud možno jako arcilotr, bylo to jediné, co se dalo dělat, aby znovu byla volná.“ Nakonec se odehrává ponurá scéna: „Ptala se mne: ‚Nechceš se nikdy oženit?‘ Odvětil jsem: ‚Ale ano, za deset let, až se vybouřím. Pak musím získat mladou krev, abych se omladil.‘“

Není divu, že ubohému děvčeti nad tím skoro pukne srdce. Ale i Kierkegaard je zděšený. Kupodivu doufá, že tento vztah k Regině bude moci udržet na jiném základě. Pečlivě zaznamenává do svého deníku každé setkání s ní, kterému se nelze v malé Kodani na ulici nebo v kostele vyhnout. Spřádá o tom konečné reflexe, zda se na něho podívala, zda se usmála, zda se zastavila. Ale neodvažuje se Reginu oslovit. Konečně se dozvěděl z novin, že se zasnoubila s jiným. Nyní je Kierkegaardovo zoufalství tak velké, že ve svém deníku vyčítá své bývalé snoubence nevěru. Ale ještě ani nyní se nevzdává naděje. Až do jeho smrti tvoří poměr k Regině v jeho denících a v jeho spisech jedno z hlavních témat sebemučivých úvah.

Co vlastně brání Kierkegaardovi v radikální otevřenosti, kterou vyžaduje pro možnost manželství? Nejdříve něco opravdu nevinného: že jednou navštívil veřejný dům, ovšem bez intimního kontaktu se zde usazenými dámami, které se mu vysmály. Tento poklesek je ale pro Kierkegarda znamením něčeho hlubšího. Domnívá se, že na celé jeho rodině leží těžké dědičné prokletí. To prý už pochází od otce. Neboť i on se dopustil sexuálního vykojení a po celý život si z toho dělal skrupule, ačkoliv to děvče – pozdější Kierkegaardovu matku – si vzal. Ale je tu ještě něco navíc. Otec se jednou v opilosti přizná, že ve svém mládí proklel Boha. Kierkegaard o tom vypráví ve svém deníku toto: „Ten strašný muž, který kdysi jako malý chlapec pásl na jutském vřesovišti ovce, zkusil mnoho zlého, hladověl a byl ubohý, se postavil na kopeček a proklínal Boha. A tento muž nebyl s to na to zapomenout, ani když mu bylo dvaosmdesát let.“ Kierkegaard je přesvědčen, že od tohoto okamžiku leží na celé rodině, tedy i na něm, nezrušitelná kletba.

Že Kierkegaard bere tyto události tak strašně vážně, má svou příčinu v tom, že základní bytostný rys jeho charakteru je trudnomyslnost. „Jsem člověk, který od dětství upadal do nejhlubší trudnomyslnosti. Každá existence ve mně vyvolává strach, od nejmenšího komára až po tajemství inkarnace, vše je mi nevy-světlitelné, ale nejvíce já sám sobě.“ Tato trudnomyslnost vyplývá z neobyčejného stupně vztahovačnosti. Vždy jde Kierkegaardovi o to, aby zdůvodnil, kde v nepochopitelnosti jeho bytosti může ležet smysl. Ale svou trudnomyslnost nedává na-jevo, naopak hraje lehkomyšlného dandyho. Extravagantně se obléká, navštěvuje horlivě kavárny a divadlo, toulá se po ulicích Kodaně, často navštěvuje městský zábavní park Tivoli. Sepisuje spis, v němž se jedna kapitola nazývá „Deník svědce“. Píše tam: „Přicházím právě ze společnosti, které jsem byl duší. Vtipy proudily z mých úst, všichni se smáli, všichni mne obdivovali – ale já, ano, pomlčka by musela být tak dlouhá jako poloměr země – – – šel jsem pryč a chtěl jsem se zastřelit.“

Ale Kierkegaard nachází východisko ze své trudnomyslnosti v básnické, filosofické a teologické produkci. Jeho myšlenky nepřetržitě proudí a hledají výraz. Skládá množství spisů, v nichž zpracovává a objektivizuje své problémy, které proto mohou být považovány za sebepoznání. Jmenují se „Buď anebo“, „Stadia na cestě života“, „Filosofické úločky“, „Pojem úzkosti“, „Úzkost a chvění“, „Nemoc k smrti“ a „Zacvičování v křesťanství“.

To, že Kierkegaard ve svých dílech nešetří polemikou, vyvolává mu množství protivníků. Průměrný rozum současníků je zde napadán, a ten reaguje svým způsobem – haněním. V jednom satirickém časopise, vydávaném v městě, se objevuje Kierkegaard vždy ve zlomyslných karikaturách ve svém extravagantním oblečení, se svými tenkýma nohama, se svými nestejně dlouhými nohavicemi, což mělo svou příčinu v pokřivení páteře, ba dokonce, jak jezdí na zádech svého děvčete. Kierkegaard je co nejhlouběji raněn. A přece se domnívá, že být posmíván je nutným osudem toho, kdo má ve své době co říci. Bere na sebe úděl být „mučedníkem posměchu“.

Ale ještě více. Jakmile se dostává v postupu svých úvah k tomu, že si chce uvědomit pravou podstatu křesťanské existence, dostává se také do ostrých sporů s oficiální církví. Vyčítá jí zradu na křesťanství. V celé řadě velmi agresivních letáků vypovídá církví a především jejím biskupům boj. Ale umírá 1855 ve čtyřiceti dvou letech.

Z půdy zpřevrácené trudnomyslnosti a reflexí vyrůstá to, co Kierkegaard chce říci jako podstatné slovo. Kdo jako on je vržen zcela do otázky na sebe sama, tomu musí jít, jakmile filosofuje, především o člověka. A to ne ve smyslu vědeckého problému, což by tázajícího se mohlo ponechat nezúčastněným, nýbrž tak, že ve hře je filosofující sám. „Neboť všechno podstatné poznání se týká existence.“ Tak se stává Kierkegaard při uvažování o člověku existenciálním myslitelem. Proto dochází k tomu, že teprve v naší době, v níž se člověk stává sám sobě hádankou, tedy v našem století, dospívá k plnému účinku jak v teologii, tak i ve filosofii. V teologii na něho navazuje Barth a Bultmann, ve filosofii Jaspers a Heidegger.

Koncentrace na otázku člověka má významné konsekvence pro základní filosofické přesvědčení Kierkegaardovo. Z něho vyplývá často citovaná, ale právě tak často špatně chápaná věta: „Subjektivita je pravda.“ Tím nemá být řečeno, že všechno je jen subjektivní, že všechno na lidech je pouze relativní, že neexistuje žádná objektivní pravda. Podobné pojetí, jež odpovídá běžnému relativismu, Kierkegaard zavrhuje. Když neustále opakuje, že subjektivita je pravda, pak tím chce říci: zda se může stát pro člověka něco pravdou, je závislé na tom, zda to může uchopit s plnou vášní jako svou osobní pravdu. Získat pravdu nemá smysl, jestliže se nedotýká existence a nepřeměňuje ji.

V tomto bodě nastupuje Kierkegaardova kritika jeho velkého protivníka Hegela. Ten se sice pokusil v grandiózním systému pochopit veškerou skutečnost, přírodu jako dějiny, ale zapomněl při tom na člověka v nouzi jeho existence. Avšak sebersořadnější pohled není člověku k ničemu, pokud nepřetváří jeho existenci. Pravda je jen pro toho živá, kdo si ji rozhodně přivlastní a ve své konkrétní existenci realizuje. Toto hledisko uplatňuje Kierkegaard i na sebe samého: „Je nutno najít pravdu, která může být pravdou pro mne, najít ideu, za níž chci žít i zemřít.“

Co však je lidská existence, kterou Kierkegaard tak vášnivě zkoumá? Jako existenciální myslitel získává pojem člověka ze zkušenosti sebe sama. Tato zkušenost je pro něho zkušeností cizosti ke světu a k sobě samému, vnitřní rozervanosti, propastné úzkosti a zoufalství. Vše to nechápe Kierkegaard jenom jako osobní osud, nýbrž, a to především, jako základní situaci každého člověka. Ten žije nevyhnutelně v „úzkosti a zoufalství jako v nemoci ke smrti“. To je ale třeba se vši čestností vydržet.

V úzkosti, a to je velký objev Kierkegaardův, zažívá člověk možnost svobody, a to jako svou základní podstatu. Neboť úzkost rozkládá skutečnost ve spleť stísňujících možností, vůči nimž se musí člověk rozhodovat. Proto v ní objevuje, že není jednou provždy stanovená. Jeho bytí je moci-bytí. „To strašné, co je člověku vyhrazeno, je volba, je svoboda.“

Z myšlenky lidské svobody vyvodí Kierkegaard významné učení o možnostech existence, o stadiích na cestě života. V prvním, „estetickém stadiu“ se ocitá člověk tehdy, když se spokojí s tím, že má množství možností, aniž by jich skutečně využíval. Chová se pouze nazíravě a užívačně, ale nikoliv činně, a proto ani odpovědně. Vyčerpává se v nezávazném experimentování s možnostmi v honbě za zajímavým a rozptylujícím. Kdo tímto způsobem žije pouze esteticky, ten se propadá do existenční prázdnoty a zůstává v podstatném smyslu neskutečným.

Proto Kierkegaard tvrdí, že pro člověka nemůže být estetické stadium posledním z možností existence. Skutečně existovat znamená, že člověk volí mezi možnostmi, které před ním stojí, že se jedné chopí a druhou zavrhne. Svoboda člověka se tak realizuje jako rozhodnutí, neboť jenom ten, kdo má odvahu se rozhodnout, dospěje ke skutečnosti a získá postavení v existenci. Volba a rozhodnutí se tak stávají podstatnými kategoriemi, z jejichž hlediska pozoruje Kierkegaard člověka. Charakterizují druhé, „etické stadium“. Tím, že do něho člověk vstoupí a fakticky se rozhoduje, dostává se teprve vlastně k sobě samému a nachází úkol, který se může stát skutečně jeho úkolem.

Ale se vším tím ještě není postiženo to nejnítěrnější na Kierkegaardově myšlení. I pokus, vzít eticky do rukou sám sebe, končí v zoufalství. Člověk nakonec objeví, že on sám se nemůže stát pravdivým ze sebe samého. Tato bezmocnost je nejhlubším znamením konečnosti. Kdo jako Kierkegaard neustále promýšlí záhadu existence, musí nakonec nahlédnout, že bytí člověka je samo o sobě nicotné. Z největšího zoufalství nad tím může člověk nalézt východisko jen tehdy, když se mu – bez jeho přičinění – otevře nová možnost. V ní zjišťuje, že není pouze konečností, nýbrž zázračným předivem utkaným z konečnosti a nekonečnosti. Konečné v jeho bytosti je to, co ho vrhá do víru pozemské existence a drží ho v ní. Druhá část jeho bytosti mu naproti tomu umožňuje vstoupit v nekonečné touze do spojení s jiným světem. Odtamtud dostává útěchu v zármutku a zoufalství, současně ale i platný návod pro své sebeuskutečňování, své

jednání a rozhodování. Proto záleží v případě člověka především na tom, aby ve své existenci nezapomněl na nekonečnost. Kdo ji zahlédne, ten vstoupí do třetího, „náboženského stadia“.

Tak to formuluje Kierkegaard-filosof. Teolog Kierkegaard vyjadřuje totéž bezprostředněji: člověk stojí pod absolutním nárokem Boha. To dává volbě a rozhodnutí zvláštní ostrost. Jde o to, že se jedná o volbu a rozhodnutí před Bohem. Tak může Kierkegaard konečně říci: „Záleží na tom, že se člověk toho odváží, docela on sám, jednotlivý člověk, být tímto určitým jednotlivým člověkem, pouze před Bohem, pouze v tomto obrovském úsilí a s touto obrovskou zodpovědností.“

To, že Kierkegaard v nekonečné duchovní a duševní námaze dospěje k tomuto stanovisku, způsobí, že ve všech protivenstvích své trudnomyslné bytosti nachází konečně útěchu. Objeví, že patří k podstatě tak hluboké trudnomyslnosti, jaká je mu vlastní, že nikoliv v oblasti konečného, ani, a především v jednání s lidmi, nemůže být zrušena. Jen má-li základ v nekonečném, dosáhne klidu. Ovšem nikoliv tak, že by tím zmizela. Kierkegaard ví, že být trudnomyslný je jeho stálým osudem. Ale zakotvení ve věčném mu dává sílu trudnomyslnost vydržet. A když pak nazpět pohlíží na svůj život, uvědomuje si, že právě to, že je tak trudnomyslný, mu dává možnost získat věčné v naruživosti svého srdce. „Můj život začal strašlivou trudnomyslností. Byl již v nejranějším mládí nahlodán ve svém nejhlubším základě. Že by se této základní bídě má bytost mohla zbavit, to jsem nemohl uvěřit. Tak jsem se chopil věčného, blaženě ujištěn, že Bůh je přece láska, i kdybych měl po celý život trpět.“

Se svým požadavkem bezpodmínečného zakotvení člověka ve věčném je Kierkegaard cizincem ve své době, v tomto století víry v pokrok lidského pokolení v „rozumu dějin“, jak to hlásá Hegel. Poněvadž vidí hlouběji než většina jeho současníků, je nucen k hořké kritice současnosti. Ta se ozývá v jeho zuřivých deníkových poznámkách a vášnivých invektivách jeho spisů. „Zdá se, že celá Evropa jde vstříc totálnímu bankrotu.“ „Současná doba je dobou zoufalství.“ „Existuje pták, který se jmenuje prorok deště, a takový jsem i já. Když v generaci se začíná stahovat k bouři, pak se ukazují taková individua, jako jsem já.“

Kierkegaard vyčítá své současnosti především to, že je dobou bez pravé vášně, bez zaujetí pro věc. Vše bezprostřední zaniklo pod nadvládou srozumitelnosti, veškerá síla byla zadušena nekonečnou reflexí. Kierkegaard to poznává s velkou jasností, proto-

že sám na sobě zakouší nebezpečí příliš velké sebereflexe až po sebezničení. A vidí dále, že nadvláda srozumitelnosti činí lidskou existenci dvojnásobnou. Neboť to vypadá tak, jako by se něco dělo a o něčem jednalo, zatím však v nejlepším případě se o jednání a dění jen přemýšlí. „Všude rozum: místo bezpodmínečné zamilovanosti manželství z rozumu, místo bezpodmínečné poslušnosti poslušnost na základě rozumové úvahy, místo odvahy pravděpodobnost, chytrá vypočítavost, místo jednání náhodná událost.“

Kierkegaard vidí, že touha po neustálé reflexi, která brání jednání, přivádí člověka do smrtelného nebezpečí. Když už nikdo nic nerozhoduje a v takové volbě osamocuje, pak už se nelíší v hlubším smyslu jeden od druhého a nastává pustá nivelizace. Vespolnost lidstva se stává „publikem“, nepochopitelnou, anonymní „veřejností“. Její charakteristikum je „žvanění“, každé zodpovědné mluvení zaniká v „tlachání“. „Žádný už nerozlišuje sebe, člověk si vystačuje s tím, že vytváří výbory a výbory.“ „Ale množství je nepravda.“

Jestliže je tomu tak, pak člověku záleží na tom, aby nebyl částí anonymního celku, nýbrž pro sebe on sám. Proto Kierkegaard neúnavně vyzývá své současníky, že každý se má stát jedincem, a to takovým, který se nekonečně stará o svou vlastní existenci a který jako jedinec stojí před Bohem. „Na kategorii ‚jednotlivce‘ je vázán můj případný význam. Poznal jsem to jako svou úlohu, abych na to upozorňoval.“ Tato úloha je ovšem těžké břímě, ale přece je obrovským zážitkem, je-li skutečně přijata. „Kdo poznal, že není nic hroznějšího než existovat jako jedinec, ten se nebude stydět říci, že to je to největší.“

S požadavkem stát se jedincem obrací se Kierkegaard zvláště proti křesťanství své doby, které se stávalo stále více záležitostí množství. To, že se člověk domnívá, že je křesťanem jen na základě křestního listu, obrací vážnost křesťanství v lehkomyšlnou hru. Pro Kierkegaarda vyplývá z tohoto náhledu úkol postavit proti zdánlivému křesťanství se vši naléhavostí pravé křesťanské bytí. Být křesťanem není mu záležitostí množství, nýbrž jednotlivců, kteří v bezpodmínečné vášni mají starost o svou věčnou blaženost. Chápu se víry, která není ničím samozřejmým, nýbrž je odvahou, protože spočívá na paradoxu, že věčné se stalo časným. Víry může být proto dosaženo jen ve „skoku“, který všechno přirozené chápání zanechá za sebou. „Věřit znamená ztratit rozum, abychom získali Boha.“ V tomto přesvědčení napadá

jedinec Kierkegaard bezohledně státní církev. Je nutno „současně se zoufalým krokem přiložit doutnák ke stávajícímu křesťanství“.

Zde přichází Kierkegaard k nejhlubšímu výkladu smyslu své trudnomyslné existence. Chápe sám sebe nyní tak, že Bůh právě takového trudnomyslného člověka, tak úchylného, použil k tomu, aby v době zesvětštění křesťanství zvěstoval znovu důležitost křesťanského poselství. „Jsem jako špión ve službách Nejvyššího.“ „Jako špión musím zjistit, jak se rýmuje ‚poznat a existovat‘ s ‚křesťanstvím‘.“ „Můj život je jedno velké, jiným neznámé a nepochopitelné utrpení. Vše vypadalo jako hrdost a samolibost, ale nebylo. Mé tělo bylo naraženo na kůl. Proto jsem se neoženil a nemohl přijmout žádný úřad. Místo toho jsem se stal výjimkou. Ve dne byla práce a napětí, ale večer jsem byl odložen stranou. To byla ta výjimka.“ Ale nakonec také prohlásí: „Je přece pro mne štěstím, že jsem byl tak trudnomyslný.“

FEUERBACH NEBOLI ČLOVĚK JAKO STVOŘITEL BOHA

26/

Jsou filosofové, jimž štěstí přeje. Jsou jiní, kteří jsou neustále pronásledováni pohromami. K těmto druhým patří Ludvík Feuerbach, i když se do nesnází jeho života občas zamíchají i šťastné události. Přitom jsou jeho počátky velmi slibné. Otec, proslulý znalec práv, má dostatečné prostředky, aby vedle výdajů na svůj milostný poměr zajistil i vzdělání svých početných dětí. Mladý Ludvík Feuerbach si získá u svých učitelů jako vzorný žák značný respekt. Na jednom z jeho školních vysvědčení je napsáno, že se vyznamenával svým „přímým charakterem, svou